

Ігор КОЛЯДА

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ.
ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ.

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ.

МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ*

(науково-популярний нарис)

**«З того моменту став найзавзятішим українофілом»
Університетські роки. Початок музичної діяльності.**

У Харківському університеті Микола навчався разом зі своїм троюрідним братом Михайлом Старицьким, який вступив на юридичний факультет. Але вже влітку 1860-го р., після закінчення першого курсу, М. Лисенко перевівся до Київського університету святого Володимира на той же факультет. Як вказувала О. Пчілка, «це сталося з різних причин. Опріч того, що господарські справи старого Лисенка ще більше погіршали, прилучилися ще й загальна скрута поміщицька; чутки, що давніш ходили проміж людністю про знищення кріпацтва, от-от мали здійснитися... Розмірковували і зважили всією сім'єю переїхати в Київ... Вперед поїхали по скінченню канікул син Микола й небіж Михайло...».

Наприкінці 1850-х років Київський університет став центром студентського руху. Спочатку студентський рух не виходив за межі університетського життя, але згодом, під впливом протестних рухів у Європі та в Росії, діапазон питань, що гостро хвилювали студентів, розширився, і діяльність руху набула політичного характеру. Студентський рух виявлявся у різних формах: створення різноманітних гуртків, видання нелегальних рукописних газет, розповсюдження листівок, організація мітингів та демонстрацій. У ході такого

руху формувалася нова модель студента — людини, вірної своїм ідеалам, громадянина і патріота. Саме в стінах Київського університету, у студентські роки, відбулося формування Миколи Віталійовича Лисенка як свідомого українця.

Отже, Київський університет періоду навчання у ньому Миколи Лисенка був не лише важливим центром наукового й культурного життя, а й осередком бурхливого громадсько-політичного життя студентської молоді.

Студентські роки М. Лисенка припали на бурхливі 60-і роки XIX ст., коли змінювався суспільний устрій, велася боротьба проти основи старого ладу — кріпацтва. Все і вся говорили про життя і добробут простого люду. «Народ, народне щастя» стало бойовим закликком того часу, і заклик цей голосною луною відгукнувся в серцях студентської молоді. Йти до народу, працювати для нього, віддати всі сили для його процвітання — такими були головні думки, що опанували студентською молоддю.

М. Лисенко і М. Старицький поселилися у Києві на Тарасівській вулиці. Часу було вдосталь і для підготовки до навчання, і для відвідування театру.

Уже найперші дні навчання захопили юнаків. Вони поринули у світ нових знайомств, пристрастей,

Продовження. Поч. див №4-10 за 2016 (Ред.)

Микола Лисенко

знань. М. Лисенко приєднується до «Громади» та дуже швидко зближується зі студентами Михайлом Драгомановим, Тадеєм Рильським, Володимиром Антоновичем, Павлом Чубинським, Борисом Познанським — майбутніми діячами українського руху. Як згадає О. Пчілка, «Університет Київський кипів студентськими сходками, лунав палкими студентськими промовами... У Києві змагалися між студентами течія польська з українською... На сходках лунало українське слово; говорилося, що в цьому краї народ — український, що він має й свої політичні права, своє вікове право й на вищу культуру... Микола Лисенко брав участь у кількох гуртках українських; тоді ж, восени 1860 року, як тільки перевівся на другий університетський курс до Києва та обізнався з київським змісненним життям української молоді, вступив він і в товариство «Громада»».

«Найбільшої ваги питання тогочасне, — писав композитор в автобіографії, — знесення кріпацтва й надання людських прав «найменшому братові», викликало потребу постерегти, збагнути життя цього брата... Він постеріг, що він єсть, де він, у яким краї живе, серед якого люду, чим винен тому людові».

Серед університетських товаришів Микола Лисенко й Михайло Старицький і самі врешті пізнають «чий вони сини, яких батьків»... Обидва стають гарячим українськими патріотами й присягають ціле своє життя присвятити рідному народові. Старицький присвячує себе літературі та театрові, а Лисенко — рідній музиці.

Студентська молодь від слів переходила до діла. Склалися українські народницькі гуртки: хто працював у недільних школах, хто в літературних починан-

нях, у складанні українських книжок для українських селян, хто ретельно збирав етнографічний матеріал (пісні, народні перекази та легенди, слова для українського словника).

Микола цілком поринув у той потік юнацької народницько-української діяльності, остаточно, глибоко і свідомо захопившись ідеєю служіння Україні, її культурі. «Лисенко просто перемирився і почав доводити, що нам усім не тільки з народом, а й між собою треба розмовляти по-українському, щоб зробити цю мову культурною і своєю... Та якщо Микола менше займався тоді етюдками... то зате більше створював... в українському дусі... Крім того, де Лисенко не з'являвся, зараз же створював хор, яким він і диригував», — писав згодом Михайло Старицький.

Саме під час навчання у Київському університеті, обізнавшись з київським студентським життям, М. Лисенко серйозно почав займатися збиранням українських пісень. Його університетські товариші-студенти були з різних околиць українських, правобережних і лівобережних, але єднала їх усіх народна пісня. «В ті давні часи, — пригадує Олена Пчілка, — співали студенти-українці багато, співали й нарізно й хором, як зустрівалися десь у більшому числі у своїх студентських домівах. Співали й на дворі. У ті часи серед київського студентства був звичай: збирався гурт студентів та й ішли на Байкову гору, де тепер «старе кладовище», а та частина, де тепер церква, була вільна; отам спиналися співці й співали собі; збирались теж і в Кадетській році. Співали просто у Ботанічному саду. Та всі ті співаки не були згуртовані в один вивчений хор. Власне М. Лисенко перший згуртував їх в український хор... Його знайомість з українською піснею — знайомість давня, придбана ще з дитячих літ, — придалась йому для поважного, ідейного діла... Те, що залягало в пам'яті, в серці яко щоденні враження звичайного життя, те тепер воскресло в новій красі... Полтавець М. Лисенко чарувався піснями, що співали товариші подоляки, волинці, чарувався тим багатством, різноманітністю мелодій українських...».

Почувши спів деяких звичайних релігійних «кантив» церковно-слов'янського складу студентами в університетській церкві, Микола Лисенко загорівся бажанням організувати студентів університету в український хоровий колектив. Сталося це 1860 р.: «...він пізнався з диригентом, теж студентом, що трохи підучував товаришів, перейшовши з духовної академії; перейнявши ту науку, М. Лисенко... почав підучувати своїх товаришів-співців співати хором доладно... і в 1861 р., в січні, український студентський хор виконав під орудою М. Лисенка перший український концерт, зложений виключно з українських! Сталося це так. Коли український гурток співців-студентів розучив збірку своїх пісень, М. Лисенко вдався з проханням до університетської

влади, щоб дозволила дати концерт з народних пісень на користь незаможним студентам в котрійсь більший університетській аудиторії. Уряд дозволив, тільки з тією умовою, коли на се буде згода самого попечителя округи і щоб не було ніякої публікації; та були вони й непотрібні, бо студенти так добре розпросторили чутку про концерт, що й найбільша аудиторія була повнісінька, ледве можна було просунутись людині! Концерт українським слухачам дуже сподобався, навіть і полякам, котрі змогли його чути. Перебувши другий університетський курс (від осені 1860 року по літо 1861), М. Лисенко й Мих[айло] Старицький уже зовсім «заправились» на українських демократів; проводячи літо <...> на Полтавщині, в Жовнині, вони одягалися в українську одягу, що справили собі в Києві, і вживали тільки української мови; нітрохи не варувалися тим і в панському товаристві — навпаки, буваючи в найкращих поміщицьких господах, навіть хизувалися тим, що вони добре владають своєю народною мовою», — писала згодом Олена Пчілка.

Дмитро Ревуцький, майбутній музикознавець (два роки співав у хорі Лисенка, будучи студентом) занотував важливі штрихи до Лисенкового портрету, як хорошого диригента: «Перш над усе, — відзначав він, — треба сказати, що в Лисенка була якась особлива техніка праці з голосистими, але зовсім некваліфікованими співаками. Він мав надзвичайний хист розтлумачити річ, призначену до виконання, захопити виконавців нею... Він весь горів палкою любов'ю до творчості народу...».

Полтавець, майбутній академік О. Левицький (1848–1922) ще в роки навчання в Київському університеті славився серед киян своїм приємним тенором. Він співав у хорі Лисенка, захоплювався його музикою. 1873 р. писав дружині: «...одержиш деякі книжки; головніша з них — це пісні Лисенка. Я посилаю їх тобі на втіху...».

«Нас покликали на генеральну сходку в університеті, — пригадував М. Старицький. — Питання обмірковувались серйозно, в суворому порядку, чисто по-парламентському. На цій сходці вирішено було одногласно, що малоруський народ складає особну націю, багату всіма даними для культурного розвитку й участі на повний голос у слов'янському концерті, що чесний, свідомий малорос повинен віддати всі свої душевні сили для підняття в народі самосвідомості й розвитку, що до всіх братів-слов'ян він повинен ставитись дружньо й допомагати їм у боротьбі з гнобителями, що в політичних і соціальних прагненнях він сповідує ті ж самі ідеали, що й передові його брати — великороси, і що з кращими партіями цих передових сил він солідарний... Лисенко вийшов з цих зборів неначе п'яний, і з того моменту став найзавзятішим українофілом, як охрестили нас потім. Бажання самостійно розібратися в пекучих питаннях

Михаил Старицкий

сучасності привели Лисенка до глибокого зацікавлення публіцистикою, літературою, до відвідувань нелегальних студентських сходок, на яких приймалися рішення «допомогти всім братам слов'янам у боротьбі з поневолювачами».

Активно включившись у діяльність «Старої Київської громади» (нелегального товариства київської інтелігенції та студентства), інтенсивно починає збирати і обробляти народні пісні, працює над «Словником української мови» і перекладами загальнодоступних підручників, виконує народні пісні у своїх обробках зі студентським хором Київського університету, бере участь у студентських виставах, створивши, зокрема, у 1864 р. музичний супровід до водевілю В. Гоголя (батька) «Простак»; робить у 1863 р. разом зі М. Старицьким першу спробу написати оперу — народну музичну драму «Гаркуша» за повістю Олекси Стороженка; бере участь в акціях по вшануванню пам'яті Т. Шевченка (відзначаючи шевченківську дату концертом, новим твором).

Пізньої осені 1860 р. М. Лисенко вирушив збирати фольклор в рідне для нього село Жовнини. Про першу етнографічну мандрівку М. Старицький пише: «... Різдвяні свята Лисенко провів у нас... канікули ми почали тим, що безпосередньо самі відправилися на «вулицю» і намагалися Perezнайомитися з усім селом, маючи метою і пропаганду своїх ідей, і зближення, злиття з народом, і збір етнографічного матеріалу. Лисенко... проникав і на «досвідки», і на «вечорниці»... виуджуючи усюди народні мелодії, котрі заносив в свій музичний портфель: він потім в його обробці склав дорожочинний внесок в скарбницю духовного багатства нашого народу... ми з ним затіяли одразу

немалу справу — написати українську оперу. Зараз же від слова до діла: я що не мав уявлення про розробку оперних сюжетів, взявся написати лібрето на основі Стороженкової комедії «Гаркуша», а Микола, що знав лише з перекладів для фортепіано кілька італійських опер, взявся написати музику. І все ж таки, «нічто-жесумняшесья», ми взялися за діло. Звичайно, в хорах і деяких аріях звучала запозичена італійщина, але були номери, скомпоновані Лисенком цілком у дусі народному, і скомпоновані красиво. У мене зберігся один бульйон лібрето з цієї опери, на якому є до слів «Ой Дніпре широкий, чого каламутен?» записана рукою Лисенка музика для арії баритона. Шпаргал помічений: «Лебехівка, 1864 року». В той час я щиро захоплювався музикою цієї опери: дружина моя співала сотничиху, я — Гаркушу, а Микола — всіх інших дійових осіб і хор. З такими силами ми стали демонструвати цю оперу нашим родичам і сусідам, роблячи всюди неймовірну сенсацію... У зв'язку з тим, що Миколаївка (нині село Фрунзівка Глобинського району), в якій мешкала родичівська нам сім'я Деконорів, була від Лебехівки за шість верств, то перш за все ми там і бували. У Декоорів старша дочка Оля, ще підліток, була надзвичайно вродливою, жвавою і симпатично; вона володіла маленьким голосом, підспівувала й особливо захоплювалась оперою...».

Зимові канікули 1861 р. М. Лисенко провів у П. Чубинського, завдяки якому мав змогу близько зійтися з бориспільськими селянами, зібрати чимало цінного фольклорного та етнографічного матеріалу. Олена Пчілка у своїх спогадах писала: «Під час перших же зимових свят на Різдво 1860 року і новорічні свята 1861 року він приїхав до... Павла Чубинського (тоді теж ще студента) записувати в Боришполі, на Полтавщині, народні українські пісні — і повернувся до Києва з великою збіркою їх».

Отже, фактично з перших студентських років М. В. Лисенко стає музичним етнографом.

У студентські роки в Києві М. Лисенко продовжує інтенсивно займатись музикою. Він захоплено вивчав опери Глінки, Даргомижського, Серова, знайомився з музикою Шумана і Вагнера. До 1860-х років належать спроби написання музики до мелодрами М. Старицького «Панське болото» (нотний матеріал не зберігся). Виступає як піаніст у концертах на користь створюваного в той час Київського відділення Російського музичного товариства, виконуючи з великим успіхом на тих концертах не лише виключно складні сольні твори, а й другий концерт Ф. Шопена та інші твори для фортепіано з оркестром. Бере участь у хорі Російського музичного товариства при першій постановці в Києві фрагментів опери М. Глінки «Жизнь за царя».

Після скасування кріпацтва, в умовах польського національно-визвольного повстання 1863 р., що

поширилось і на Правобережну Україну, російська влада видає горезвісно відомий «Валуївський циркуляр» про заборону української мови. Заборонили співати у театрі українських пісень і по-французькому, бо й того пробували наші артисти 1865 року. Доходило до таких курйозів, що студентський хор під керівництвом М. Лисенка співав українських пісень... французькою мовою, щоб не співати їх російською. М. Антонович з цього приводу писав: «Загальновідомо, що М. Лисенко, якому заборонили співати українські пісні в оригіналі, переклав їх для свого хору французькою мовою і так виконував для київської публіки, щоб не співати російською».

1864 року Лисенко закінчує університет «по разряду естественных наук», а у 1865 році захищає кандидатську дисертацію «Про статеве розмноження стрічкових водоростей» і одержує ступінь кандидата природничих наук. Але найбільш вабила молодого науковця музика, і він вирішує здобувати вищу музичну освіту за кордоном. Але для цього потрібні були кошти, які родина на той час не мала.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. /Л. Архімович, М. Гордійчук. — К.: Мистецтво, 1963. — 352 с.
2. Булат Т. Микола Лисенко: моноарис / Т. Булат. — К.: Муз. Україна, 1973. — 106 с. (Творчі портрети українських композиторів).
3. Булат Т. Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. / Т. Булат. — К.: Наук. думка, 1965. — 152 с.
4. Василенко З. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка / Т. Василенко. — К.: Наук. думка, 1972. — 188 с.
5. Дяченко В. А. Микола Віталійович Лисенко: життя і діяльність /В. А. Дяченко. — К.: Муз. Україна, 1968. — 120 с.
6. Історія української музики: В 6 т. — К.: Наук. Думка, 1989. — Т. 2: Друга половина XIX ст. — 464 с.
7. Микола Лисенко у спогадах сучасників: [Зб. спогадів про укр. комп. й муз.-громад. діяча 1842–1912]. — К.: Муз. Україна, 1968. — 821 с.
8. Лисенко О. Н. М. В. Лисенко у спогадах сучасників /упоряд. О. Н. Лисенко. — К.: Муз. Україна, 1968. — 822 с.
9. Лисенко М. В. Листи / М. В. Лисенко; упоряд. текстів, ілюстр. матеріалу, передмова, комент., анот. імен. покаж. Р. М. Скорульська, редкол.: А. П. Лашенко (голова) та ін.; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського, МВДУК. — К.: Муз. Україна, 2004. — 680 с.
10. Микола Лисенко: бібліографія: наук.-допом. бібліогр. покажч. /упоряд.: І. О. Негрейчук, Р. М. Скорульська, М. В. Чуєва, наук. ред. В. О. Кононенко, худож. оформ. М. О. Толкач. — Х.: Фоліо, 2009. — 223 с.: портр.
11. Ревуцький Д. М. Микола Лисенко. Повернення першоджерел: научно-популярна література /Д. М. Ревуцький; упорядкув. текстів, ілюстр. матеріалу, імен. покажч., вступ. ст. В. В. Кузик. — К.: Муз. Україна, 2003. — 320 с.: фото, нот.
12. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX - початку XX століття / Тамара Булат, Тарас Філенко. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США; Київ: Майстерня книги, 2009. — 408 с.
13. Товстуха Є. Микола Лисенко: Оповіді про композитора. / Є. Товстуха. — К.: Рад. письменник, 1998. — 343 с.

Далі буде